

Ergün ARDA

Geleneksel Çanakkale Seramiklerinde At Başlı Testiler

Türkiye'nin batısında, Çanakkale Boğazı'nın güney kıyısında bulunan Çanakkale, 18.yy. ortasından 20.yy. başlarına kadar önemli bir Türk seramik merkezi olmuştur. Çanakkale'nin adı Piri Reis'in denizcilik kitabı 'Kitab-ı Bahriye'sinde(16yy) Kale-i Sultaniye diye geçmektedir. 1836'da Çanakkaleyi gezen Helmuth von Moltke yazdığı seyahatnamesinde; “ Türkler bu kasabaya burada çalışan bir çok çömlekçi yüzünden ‘Çanakkalesi’ derler” demektedir. Dolayısıyla ‘Çanakkale’ adının da burada mevcut çanak çömlek yapımından geldiği bilinmektedir.

Çanakkale seramiklerinden ilk olarak 1743-45 tarihli yazılı eserinde igiliz bir gezgin olan R. A. Pococke bahsetmektedir. Pococke bu devirde, şehrin nüfusunun 1200 civarında olduğunu, şehir halkının ipek, yelken bezi ve çanak çömlek ticareti ile geçindiğini yazmıştır.

Geleneksel Çanakkale seramiklerinden dünya müzelerine intikal eden ilk örnek, 1845'de Paris Sevres Müzesi'nde bulunmaktadır. Londra Victoria and Albert Müzesi'nde ise 1884, 1892, 1893 ve 1897 tarihlerinde satın alınmış Çanakkale seramikleri mevcuttur. Ege denizi adalarına da yayılması dolayısı ile Yunanistan'daki Atina Benaki Müzesi koleksiyonları arasında sergilenmektedir. Türkiye'de İstanbul Arkeoloji Müzesi, Çanakkale Arkeoloji Müzesi, Ankara Etnografya Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi ve Suna - İnan Kıraç Koleksiyonlarında ve bir çok özel koleksiyonerin koleksiyonlarında Çanakkale Seramikleri bulunmaktadır.

Tahminlere göre, 18. yüzyıldan 19.yüzyıla kadar Çanakkale'li çömlek ustaları oldukça kaliteli ve zevkli eserler üretmişlerdir. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra seramik eserlerin kalitelerinde bozulma başladığı görülmektedir.

Burada tanıtacağımız seramikler “at başlı seramik testiler” ve özellikleri olacaktır. Çanakkale Seramikleri stil, kompozisyon, renk ve desen bakımından Türk seramik sanatına büyük yenilikler getirmiştir. Üretilen ürünler arasında çukur tabaklar, ortası çiçek demetli, yelken, balık motifli, camî ve köşk tasvirli, hayvan figürlü tabaklar bulunmaktadır. Küpler, çukur kaseler, şekerlikler, testiler, vazolar, saksılar, zarf ve fincanlar, mataralar, şamdanlar, mangallar, hayvan ve insan şeklinde kaplar gibi çok çeşitli ürün yelpazesine sahiptirler.

Geleneksel Seramik Sanatına Talebin Azalması.

Dünyada genel olarak 19.yüzyıl başından sonra geleneksel seramik sanatı, çanak-çömleğin yerini cam, metal kap kaçağın almaya başlaması ile ekonomisinden ve üretiminden değer kaybetmeye başlar. İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda ortaya çıkan bu ekonomik sıkıntılar ve Endüstri Devrimi'yle de değişen koşullar, artık geleneksel el sanatlarına müşterilerin ilgisinin azalmasına neden olur. 1920'lerden 1930'lara kadar çok sayıda atölye kapanmak zorunda kalır.

Ünlü ressam Picasso'nun seramik sanatı alanında eserler verdiğini biliyoruz. Ancak bu alanda ürün veren sanatçının işte tam bu noktada geleneksel seramik sanatının hak ettiği yeri tekrar kazanabilmesi için seramik sanatı alanında bu nedenle eser ürettiğini dile getirmek doğru olacaktır. Picasso'nun seramik serüveni güney Fransa'da, Provence bölgesindeki küçük Vallauris kasabasında başlar. Tam bilinmemekle beraber Picasso 3500 civarında seramik eser üretir. Vallauris da Çanakkale gibi pek çok geleneksel çömleğin imal edildiği, önemli bir çanak-çömlek üretim bölgesidir. Ne var ki, 1920'lere kadar önemini koruyan bu bölge, çanak-çömleğin yerini cam ve metal kap kaçağın almaya başlaması ile ekonomisinden ve üretiminden değer kaybetmeye başlar. İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda ortaya çıkan bu ekonomik sıkıntılar ve Endüstri Devrimi'yle de değişen koşullar, artık geleneksel el

sanatlarına müşterilerin ilgisinin azalmasına neden olur. 1930'lerden sonra çok sayıda atölye kapanmak zorunda kalır.

Vallauris'teki çömlekçilerin başına gelen bu hazin sonuç, bizim ülkemizdeki çömlekçilerin de başına gelecektir tabiki, fakat onlar teknolojik gelişmelere daha erken tanık oldukları için, bizim çömlekçilik kültürümüz, sanayi devriminin etkilerini 1950'lerde yaşamaya başlayacaktır. Nitekim Gönül Öney 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Çanakkale seramiklerinde bozulmalar veya kalitesizliğin baş gösterdiğini yazmaktadır. Keşfedilen yeni malzemelerin sanayide kullanılması ile tüketiciye farkı seçenekler sunulmuştur. Daha ucuz ve seri olarak üretilen metal, cam ve plastik gibi benzeri eşyalara ilginin artması büyük olur. Sonuçta pazar arayışları, mevcut üretim geleneklerini, malzemelerini ve pazarlarını daraltır. Plastiğin, alüminyumun ya da çelik ürünlerin kırılmazlığıyla bu malzemeler kısa sürede seramiğin yerini almaya başlamıştır.

Yine 1950'lerden sonra Çanakkale Belediyesi'nin de çömlek üretimini olumsuz etkileyen ilginç bir uygulaması olmuştur. Çömlekçilerin seramik fırınlarının bacalarından çıkan duman halkı rahatsız etmeye başlar. Çözüm olarak çömlekçilerden atölyelerini şehir dışına taşımaları istenir. Ancak bir seramik atölyesini taşımak güç işlerden biridir ve bunun yükü imalatçıya bırakılırsa zorluk iki kat artar. Bu talimattan sonra ne yazık ki birçok çömlekçi taşınmaz ve ocağını kapatır. Bu işi yapmayan bilmez ve oturulduğu yerden talimat verme ile bu işler yürümez. Umarım yerel yönetimler geleneksel seramik sanatına desteğini eksik etmez, bugünün seramik sanatçılarına ve üreticilerine gerekli desteği verirler.

At Başlı Testiler

Res. 1 Aynalı at başlı testi.

Res. 2 At başlı testi.

Çanakkale At başlı testileri toprak, su ve ateşin birbiriyle kaynaşmasıyla, zanaatkar elinden sayısız amaçlar için kullanılmak üzere çıkan güzel eserlerden bir guruptur. İki tip at başlı testi vardır. Biri aynalı at başlı testi, diğeri ise aynasız at başlı testidir. Aynalı ile aynasız at başlı testi arasındaki tek fark birinin göğsünde yuvarlak bir ayna olmasıdır. 19.yy sonu ve 20.yy başlarında yapılan ve genellikle 35-50cm yükseklik aralığında olan, 13-15cm gövde çapı olan bu testiler Çanakkale seramiklerinin geç devir örnekleridir.

Çanakkale Seramiklerinin imalatında kaba kırmızı kil kullanılmıştır. Bu kil katkısız toprak altından çıktığı gibi kullanılmaktadır. Çanakkale seramiklerinin imalatında kullanılan kil, bugün hastane bayırı denilen mevkiden temin edilirdi. Tabi bugün şehirleşme sonucunda o bölgede binalar inşa edilmiştir. Eceabat kasabası çevrelerinde de seramik imalatında kullanılacak kil yatakları mevcuttur, ancak Gelibolu Milli Parkı sahasına girdiği için oralardan da kil almak artık söz konusu değildir. Elbette kil topraktan çıkarıldığında bünyesinde bulunan ağaç, dal veya taş parçaları temizlenir. Seramik imalatında kullanılacak toprağı elde etmek ve çömlekçi çarkında şekillendirme yapacak kıvama getirmek oldukça uzun ve zahmetli bir süreçtir. Bugün vitrifiye ürünlerinde veya sofrada seramiğinde kullanılan seramiklerin kil reçeteleri farklıdır. Onlar çeşitli karışımlar ile elde edilirler.

At başlı biçimindeki testilerin orijinal örnekleri geleneksel çömlekçi çarkında usta ellerde imal edilmişlerdir. Gövdenin ön ve yan kısımlarında kullanılan çiçek, rozet, yaprak şeklindeki kabartmalar mevcuttur ve bu kabartmalar tek parçalı, küçük alçı kalıplara basılarak imal edilir ve sonrasında ana gövdeye yine kilin daha cıvık hali, yani 'çamur' ile yapıştırılarak monte edilir. Formun alt sol ve sağ yanaklarına iki 'küçük vazo' yapıştırılmıştır. Bunların içine mum veya çiçek konulduğu belirtilmektedir. Gövdenin tam ortasında kanatlarını iki yana açmış, 'başını sol yana çevirmiş haliyle' şekillendirilmiş bir 'kuş figürü' vardır. Kuşun göğsündeki yuvarlak boşluğa ayna takılır. Buradaki resimli (resim 1) örnekte aynanın kendisi mevcut değildir. At başlı testinin boynunun etrafında yarım daire şeklinde bir çerçeve 'çelenk' gibi eklenmiştir. Aradaki boşluklarda ise gül, papatya gibi çiçek motifleri yer alır. Formun en üst noktasında atın başı, gözleri, kulakları, ağzı ve yeleleri figüratif bir anlayışla kompoze edilmiştir. Formun genel karakterine uygunluğundan dolayı atın kuyruğu arkaya ve bir kulp biçimde takılmıştır. Hem kulp, hem kuyruk göndermesi yaparak, çift fonksiyonludur. Sırt kısmında kuyruğun üst kısmının bittiği yerde testinin su doldurulduğu delik vardır ve ağzından da su akıtılmak üzere kullanılır. At başlı teksiler grotesk bir anlayışla yapılmışlardır. Grotesk, geç barok sanatta abartılı süslemeler ve karşıtlıklar yan yana getirilerek ortaya çıkarılan sanat ürününe denmektedir. Barok sanatın temel kaygılarından birisi 'boşluğu sevmemesidir' ve at başlı testilerde bu temel kaygı görülmektedir. Formun her yanı aşırı bir süsleme anlayışı ile doldurulmuştur. Grotesk, doğanın bilinçli olarak abartılması ve yeniden var edilmesi olduğu kadar doğayla ya da günlük yaşamımızın töreleriyle birleşmeyen nesnelere kendine özgü bir biçimde uyumlu duruma getirilmesidir.

At başlı testilerin renkleri, kırmızı kil üzerine, deri sertliğinde ve tam kurumamışken yapılan astar (engop) ile akıtma tekniği kullanılarak beyaz renkle boyanırlar. Genellikle yüzeylerinde kullanılan sırların renkleri; kahverengi, yeşil, sarı, patlıcan moru, gibi renklerden oluşmaktadır. Ancak sır üstü yüzeye sonradan fırça dekorları yapılmış, 'yağlı boya' gibi bir malzeme kullanılmıştır. Böylece çok renkli görünüm elde edilmiştir. Şimdi burada yanlış olan bir durum vardır. (Res.1) Seramik yüzeylerde kullanılan sırlar, camımsı bir malzemedir ve yüksek ateşte, 900 – 1050 santigrat derecede olgunlaşırlar. Sır, ürüne dayanıklılık verdiği gibi su sızdırmazlığı sifıra indirir. Dekoratif görünümüne katkı sağlar. Bu noktada Çanakkale'li çömlekçilerin sırlı yüzeylere yağlı boya uygulamaları yersiz olmuştur. Pop art, renkliliğinde uygulanan bu yöntem daha çok renklerle, seramik ürünleri cazip hale getirilmeye çalışılmışlardır. Keza pop art, entellektüellikten çok fiziki bir etkilenmeyi amaçlayan bir akımdır, daha çok dekoratif anlayışa yönelmiştir. Bu anlayış Çanakkale seramiklerinin at başlı testilerinde görülmektedir. Fakat 'yağlı boya' seramiğin yüzeyindeki 'sır' işlevi ve fonksiyonu kadar kalıcı ve uzun ömürlü değildir, bir süre sonra yüzeyinde dökülür, fırınlanmadığı için de 'seramik işi' diyemeyiz, seramiğin doğasına ters düşmektedir.

Yine de, at başlı testiler diğer testilerden görünüm olarak ayrılmasının sebebi birer prestij ürünleri olmalarındandır. Daha çok elit bir kesimin satın aldığı, evlerinin özel köşelerinde sergilediği bir üründür diye düşünüyorum. Çünkü çeşmeden su taşımak için veya su saklamak, depolamak için kullanılan testiler olmazlar. Çanakkale Akköy testisinden çok farklıdır, en azından fonksiyonel olacak bir üründe aranacak sadelik, at başlı testilerde yoktur. Kanımca bu kadar süslü ve aynalı bir testi evinde bulundurmamak ancak bir zenginlik ifadesi olmalıdır.

Günümüzde geleneksel Çanakkale seramikleri bağlantılı çalışmalar...

Geleneksel Çanakkale Seramikleri'nin yaşatılması ve korunması amacıyla Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi bünyesinde 1999'da kurulan Çanakkale Seramikleri Araştırma Merkezi'nin (ÇASEM) de bu alanda ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Yaklaşık 10 yıldır faaliyet gösteren merkez, eğitime ve öğretime katkısının yanı sıra seramik üretimini de desteklemektedir. Çanakkale'de üretilen seramik hediyeelik ürünlerin nitelik kazanması için gayret sarfetmekte

ve nitelikli ürünlerin çoğalmasi için yarışmalar düzenlemektedir. Kendisi de seramik üretimi yapan merkezin ürettiği ürünler arasında 'at başli aynalı ve aynasız testiler' de mevcuttur. Resim 3 ve 4'te görüldüğü gibi at başli testileri 'kalıpla şekillendirilmelerinin dışında', seramik ürünler tüm geleneksel özelliklere sahiptirler. Çasem'in ürettiği tüm ürünlerin genelinde yeşil renk hakimdir. Çasem'in ürettiği seramik ürünler ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin ürettiği diğer ürünler, Çanakkale ili merkezinde bulunan Kültür Evi satış noktasında satışa sunulmaktadır.

Res.3 Çasem ürünü, aynalı at başli testi.

Res.4 Çasem ürünü, at başli testi

Cumhuriyet Meydanı

Öte yandan at başli testilerin heykelsi bir tadı vardır. Çanakkale Seramik Fabrikası emektarlarından olan seramik tasarımcısı Erol SAZCI ve geleneksel çömlek ustası İsmail BÜTÜN ortalama üç metre yüksekliğinde, bir çanakkale at başli testi yorumlamışlardır. Anıt heykel büyüklüğündeki bu çalışmayı Çanakkale Cumhuriyet Meydanı yanındaki park içersinde görmek mümkündür. Yine bu anıt heykel geleneksel yöntemlerle çarkta ve elle şekillendirilerek imal edilmiştir.

Res.5 Aynalı at başli testi anıt heykeli.

Troya Atı ve At Başli Testi.

Çanakkale Seramikleri'nin at başli testisi çok sevilen, bilinmek istenen, merak konusudur! At başli testide kullanılan at figürünün Troia'daki atla bağlantısı (bazı koleksiyonerler tarafından) yapılmaktadır. Ben burada bu bağlantıyı ele alan bir değerlendirme yapma arzusundayım.

3200 yıl önce Homeros'un anlattığına göre, tahta bir at içine gizlenen Akhalar kentin kapılarından içeri gizlice girer ve Troya'lıları gafil avlayarak, kenti ele geçirirler. 'Tahta at hilesi' ile Troia surlarını geçebilmiş ve kenti yakıp yağmalamışlardır. Öncesinde tahta atın kent içine alınmasını istemeyen iki kişi vardır. Troya'lı rahip Laokoon ve Hektor'un kızkardeşi Cassandra'dır. Rahip Laokoon, "hediye veren Akhalar'dan sakının" diyerek Troya'lıları uyarır. Atın hemen 'yakılması'nı söyler. Halkı ikna edeceğini düşünen Poseidon denizden iki yılan göndererek, Laokoon ve iki oğlunu öldürtür. Kasandra ise, Apollon'a

verdiği sözü tutmadığı ve aşkına cevap vermediği için Kasandra'dan geleceği bilme yeteneğini geri alır, bu yüzden Kasandra da Troyalıları ikna edemez.

At hilesi özetle böyledir. Burada 'at'ın bir savaş hilesi olarak kullanılması, değerler sistemindeki bir çelişkiyi vurgular ve düşündürür. 'At' bu toprakların tarihinde her zaman vazgeçilmeyen bir değer olmuştur. Primaous'un oğlu Hector'da iyi bir at terbiyecisidir. Türk milleti de aynı zamanda at efendisidir. O bir savaş aracıdır. Bir binek veya ulaşım aracıdır. O bir tarlada sabana koşulan bir güç aracıdır. O özgürlük simgesidir, o bir kurtarıcıdır. Dolayısı ile tarihten günümüze kadar gelen bu değer içinde Troya'lılar sadece Akhalı Simon'un hikayesinden etkilenmeyip, 'at' sevgilerinden kaynaklanan bir anlayışla 'hileli davranışa' mağlup olurlar.

Çanakkale'li çömlek ustalarının bu hikayeyi ne kadar bildiği ve gündeminde tuttuğunu bilmemekle beraber şöyle bir gerçek gözlerden kaçmaz. 1915 Çanakkale Savaşları'nda elde edilen zaferlerde kendi insanının ne kadar mertçe dövüştüğünü, yine kendi düşmanları dile getirecek kadar nam salmıştır bu toprakların insanları. Ve şimdi kalkıp bu toprakları 3200 yıl önce Troia Savaşı'nda ve 94 yıl önce Çanakkale Savaşı'nda canlarını vererek savunmuş bu insanların ruhlarını sızlatacak olan 'hileli at hikayesini' kendi seramik eserlerine yansıtacaklarını sanmıyorum. Konuyu gündeme getirmek demek, hile ile mağlup olduğunu ve mağlubiyetini tekrar Akha'lılar adına haykırmak demek olmaz mı? Bu hileyi yapanların bile, hilesinden çok hoşnut olduğunu veya gurur duyduğunu sanmıyorum.

Çanakkale'li çömlek ustalarının seramik ürünlerinde 'at figürü' kullanmaları, onların çevrelerinde gördükleri doğadan ve canlılardan etkilenecek, gözlemci ve dışavurumcu bir tavırla yansıtılmalarından kaynaklanır. At başlı testinin Troya'da adı geçen 'tahta at hilesi' ile ilgisi bulunmamaktadır. Elbette zenaatkar her zaman yeni olanı ve farklı olanı yakalamaya çalışacak ve yeni ürünler verme kaygısı içinde olacaktır. Tam burada tılsımlı olan, at'ın seramik malzeme ile yapılarak, Rahip Laokoon'un "yakın bu atı" vasiyeti yerine getiriliyor ve tarihe gönderme yapılcasına 'at başlı testiler' seramik fırınlarında yakılıyor ve ölümsüz olan zanaatkarın elinden çıkan 'at başlı testiler' oluyor.

Geleneksel Çanakkale seramikleri bugün birçok seramik tasarımcısı tarafından daha nitelikli bir anlayışla ve geleneğine uygun olarak üretilmektedir. Geleneksel motiflerden, yerelden yakalanan değerlerle çağdaş yorumlar da yapılmakta, satışa sunulmaktadır. Örneğin Çanakkale merkezde, iskele meydanında bulunan Truva Seyahat'in yanı başındaki 'Şengören Peynircilik' raflarında da farklı at başlı Çanakkale seramikleri yorumları da görmek mümkündür. Nitelikli olan malzeme seramiktir. Yaklaşık 10 bin yıllık geçmişi olan seramik malzeme kalıcı olandır. Yolu Çanakkale'ye düşenler; nitelikli ve kalıcı olma özelliği ile Çanakkale'yi anımsatacak Çanakkale Seramiklerini gezi anısı olarak satın alabilirler ve kültür mirasına sahip çıkmış olurlar.

Res.6 Ergün ARDA, çarkta elle şekillendirme...

Ergün ARDA, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, G.S.F. Seramik Bölümü Öğretim Görevlisi.
arda100@gmail.com

Kaynak :

Gönül Öney, Türk Devri Çanakkale Seramikleri, Ankara, 1971.

Suna-İnan Kıracı, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1996

Halide Okumuş, Çanakkale Seramiklerinde Form ve Dekor ilişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2000

http://www.devtiyatro.gov.tr/web/oyuninceleme/dramaturgi_ndr.htm